

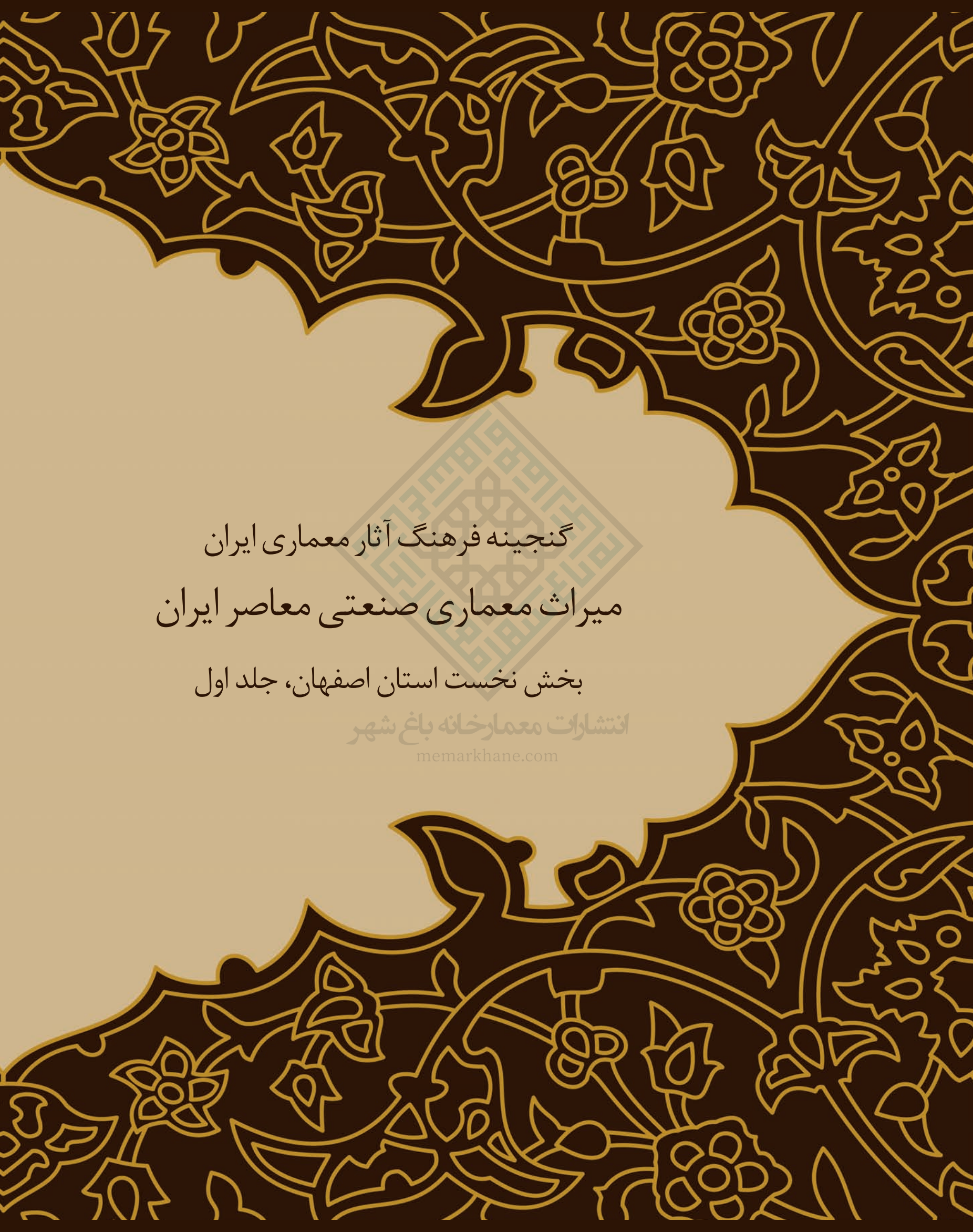
این اثر مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر نوع تکثیر، انتشار یا استفاده از تمامی یا بخشی از اثر به شکل فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم های بازیابی و پخش، ممنوع و قابل پیگرد قانونی است.

انتشارات معمارخانه باغ شهر

memarkhane.com

پیغام

پیدا
میں
میں
میں

گنجینه فرهنگ آثار معماری ایران
میراث معماری صنعتی معاصر ایران

بخش نخست استان اصفهان، جلد اول

انتشارات معمارخانه باغ شهر
memarkhane.com

لیلا پهلوانزاده
مصنعه
معماری

نویسنده: لیلا پهلوانزاده

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)

پائیز ۱۳۹۲

انتشارات معمارخانه باغ شهر
memarkhane.com

سرشناسه: پهلوانزاده، لیلا، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور: میراث معماری صنعتی ایران: استان اصفهان / نویسنده لیلا پهلوانزاده.
مشخصات نشر: اصفهان : معمارخانه‌ی باغ نظر، ۱۳۹۲ .
مشخصات ظاهری: ۲ ج: مصور (بخشی رنگی)؛ ۲۹×۲۲ س.م.
شابک: دوره: ۶-۰-۹۴۰۲۱-۶۰۰-۹۷۸؛ ج. ۱: ۰-۲-۹۴۰۲۱-۶۰۰-۹۷۸؛ ج. ۲: ۷-۳-۹۴۰۲۱-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه
موضوع: معماری صنعتی -- ایران
موضوع: کارخانه‌ها -- ایران -- طرح و ساختمان
موضوع: ساختمان‌های صنعتی -- ایران
موضوع: صنایع، تعیین محل
موضوع: معماری صنعتی -- ایران -- اصفهان
رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ ۹پ۹ الف ۶۴۰۳/ NA
رده بندی دیویی: ۷۲۵/۴۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۵۰۵۷۳

گنجینه فرهنگ آثار معماری ایران
میراث معماری صنعتی معاصر ایران
بخش نخست استان اصفهان، جلد اول
نویسنده: لیلا پهلوانزاده

انتشارات معمارخانه باغ نظر
صفحه آرایی: معمارخانه‌ی باغ نظر
طراح جلد: معمارخانه‌ی باغ نظر
خطاط: امیرمسعود پهلوانزاده
ویراستار: معرفی کارخانه‌ها: آرش اخوت، مقدمه‌ها: فائزه هدایی
چاپ: جهان بین
چاپ اول: ۱۳۹۲
تعداد: ۱۰۰۰
کلیه حقوق محفوظ است.

شابک: دوره: ۶-۰-۹۴۰۲۱-۶۰۰-۹۷۸؛ ج. ۱: ۰-۲-۹۴۰۲۱-۶۰۰-۹۷۸؛ ج. ۲: ۷-۳-۹۴۰۲۱-۶۰۰-۹۷۸

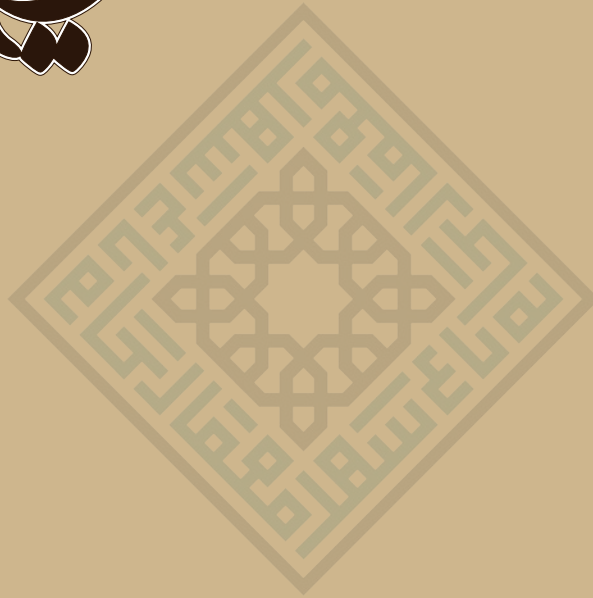
این اثر مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر نوع تکثیر، انتشار یا استفاده از تمامی یا بخشی از اثر به شکل فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم‌های بازیابی و پخش، ممنوع و قابل پیگرد قانونی است.

ناشر: اصفهان، خیابان فردوسی، خیابان شهید موحیدیان (ثریا)، پلاک ۳۱۸، واحد ۱- کد پستی: ۸۱۴۳۹۵۳۸۱۱
تلفکس: ۰۳۱۱)۳۲۲۳۶۰۰۱ - آدرس ایمیل: memarkhaneh.baghenazar@gmail.com
baghshahr.rc.isf@gmail.com

انتشارات معمارخانه باغ شهر
memarkhane.com

توزیع خانہ اولاد

انتشارات معمارخانہ باغ شہر
memarkhane.com

فهرست

- ۱ پیدایش صنعت در جهان
۱۱ پیدایش صنعت در ایران
۱۰۳ نمایشگاه کالاهای ایران
۱۲۱ صنعت ساختمانی و ساختمان های صنعتی
۱۷۵ تاریخچه ی صنعت در ایران و اصفهان
۲۲۱ شرکت ها و صنایع نوین در شهر اصفهان
۲۴۱ شکل گیری نخستین کارخانه های صنعتی در شهر اصفهان
۲۶۹ سرگذشت بنیان گذاران صنعت در استان اصفهان
۳۱۵ مکان یابی کارخانه ها
۳۱۹ کارخانه ی وطن
۳۸۱ کارخانه ی ریسباف
۴۴۷ کارخانه ی رحیم زاده
۴۸۳ کارخانه ی ریسندگی کاشان
۵۰۳ کارخانه ی نورات معماری خانه باغ شهر
۵۲۳ کارخانه ی زاینده رود memarkhane.com
۵۶۳ کارخانه ی پشمباف
۵۹۱ کارخانه ی دخانیات (نختاب)
۶۱۷ کارخانه ی صنایع پشم
۶۶۱ کارخانه ی شهرضای جدید
۶۸۷ کارخانه ی اتحاد شهرضا
۷۲۱ کارخانه ی ظریفی
۷۲۷ کارخانه ی جاوید
۷۳۵ کارخانه ی ریسندگی نجف آباد
۷۴۷ کارخانه ی بافناز
۷۶۹ کارخانه ی کشور
۷۷۵ کارخانه ی سوسن
۷۸۵ کارخانه ی دستبافان
۷۹۱ کارخانه ی آذر
۸۰۳ کارخانه ی ناهید

مطالب

- ۸۱۳ کارخانه‌ی سیمین
۸۲۱ کارخانه‌ی بهشت
۸۳۱ کارخانه‌ی شکوه
۸۴۵ کارخانه‌ی پروین
۸۵۵ کارخانه‌ی گازر (سلامت)
۸۶۳ کارخانه‌های بارش و بهریس
۸۷۷ کارخانه‌های مخمل و حریرکاشان
۸۹۱ کارخانه‌ی تاج
۸۹۹ کارخانه‌ی راوند
۹۰۷ تاریخچه‌ی روشنایی در ایران
۹۱۷ کارخانه‌ی برق اصفهان
۹۳۱ کارخانه‌های برق سایر نواحی استان اصفهان
۹۳۵ تاریخچه‌ی کارخانه قند در ایران
۹۴۳ انتشارات معمارخانه باغ شهر کارخانه‌ی قند اصفهان
۹۵۱ memarkhane.com کارخانه‌ی قند نقش جهان
۹۵۹ تاریخچه‌ی کارخانه سیمان در ایران
۹۶۱ کارخانه‌ی سیمان اصفهان
۹۷۱ کارخانه‌ی پلار
۹۸۱ تاریخچه‌ی کارخانه ذوب آهن در ایران
۹۸۷ کارخانه‌ی ذوب آهن اصفهان
۱۰۰۳ تاریخچه‌ی کارخانه سیلو در ایران
۱۰۰۷ کارخانه‌ی سیلوی اصفهان
۱۰۱۷ کارخانه‌ی سیلوی بهارستان
۱۰۲۷ کارخانه‌ی آرد اطلس
۱۰۳۵ سایر کارخانه‌ها
۱۰۳۹ سخن آخر
۱۰۴۷ فهرست منابع و ماخذ
۱۰۷۶ راهنمای لاتین کارخانه‌ها

یادداشت مولف

نگارش کتاب حاضر و جمع‌آوری اطلاعات آن حدود ده سال پیش، با نوشتن مقاله‌ای با عنوان «معماری صنعتی استان اصفهان» در سال ۱۳۸۳ برای مجله‌ی «دانش‌نما» آغاز شد. خیلی زود مشخص شد که هرچند تحقیقات پراکنده‌ای درباره‌ی کارخانه‌های استان اصفهان منتشر شده اما تحقیق منسجم و مدونی که همه‌ی کارخانه‌های این استان را دربر بگیرد، تاکنون صورت نگرفته است؛ پس موضوع پژوهش را به کل حوزه‌ی استان اصفهان دوران پهلوی، که یزد را نیز دربرمی‌گرفت، گسترده کردیم و جمع‌آوری اطلاعات از سال ۱۳۸۴ آغاز شد. اما حجم مشکلات باورکردنی نبود. با هیچ معرفی‌نامه‌ای ورود به کارخانه‌های موردنظر امکان‌پذیر نبود؛ در اداره‌ی صنایع و معادن استان حتی یک خط اطلاعات درباره‌ی نخستین کارخانه‌های اصفهان وجود نداشت؛ اکثر منابع مرتبط فقط در کتابخانه‌ای خاص بود با شرایط خاصی برای ورود و عضویت؛ و ده‌ها مشکل دیگر.

تقریباً هر ارگانی که به نحوی با آثار تاریخی و میراث فرهنگی مرتبط بود، برای بازدید و مستندنگاری، با کارخانه‌ها و مالکان حقیقی و حقوقی آن‌ها مکاتبه کرد تا اندکی در کار پژوهش ما گشایش حاصل شود. اما برای بناهایی همچون کارخانه‌ی دخانیات و ریسباف این نیز مثمر ثمر نبود و کار به آن‌جا کشید که برای ورود به یک کارخانه، دست به دامن نهاد ریاست جمهوری شویم! طرفه آن که نهاد ریاست جمهوری هم نتوانست سد بانک ملی (مالک فعلی کارخانه‌ی ریسباف) را برای ورود به این کارخانه بشکند و پس از گذشت ۸ سال، بر لجاجت این بانک در خودداری از کوچک‌ترین همکاری فایق آید. این دشواری‌ها و لجاجت‌ها البته عزم ما را هم بر ادامه‌ی کار راسخ‌تر کرد. به این ترتیب همه‌ی کارخانه‌های استان اصفهان، با همکاری بسیار خوب امور اجتماعی استانداری اصفهان، به‌طور کامل مستندنگاری شد. کارخانه‌ی ریسباف نیز به‌طور کامل و از همه‌ی جوانب، البته از روی بام بناهای پیرامون، عکس‌برداری شد.

سپاس و قدردانی

در این پروژه‌ی ده ساله، افراد و ارگان‌های بسیاری همکاری کرده‌اند که شاید به‌خاطر گذشت زمان نام بعضی از آن‌ها در خاطر نباشد، اما مسلماً کار و نیت خیرشان هرگز فراموش نخواهد شد.

کسانی هم البته بودند که در توقف این پژوهش بسیار کوشیدند. گرچه در این جا نامی از آن‌ها نیست، اما از آن‌ها نیز صمیمانه قدردانی می‌شود که عزم ما را در ادامه و به‌سرانجام رساندن این پروژه بیش از پیش جزم کردند.

در ادامه از اشخاص حقیقی و حقوقی‌ای نام می‌بریم که این پروژه بدون همکاری آن‌ها میسر نمی‌شد:

- ۱- آقای دکتر علیرضا ذاکر اصفهانی، استاندار استان اصفهان
- ۲- آقای دکتر احمد علی فروغی ابری، رئیس دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)
- ۳- آقای مهندس اسفندیار حیدری پور، رئیس وقت اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان
- ۴- آقای مهندس مصطفی بهبهانی، رئیس وقت سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان
- ۵- آقای دکتر علی پزشکی، رئیس سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان
- ۶- آقای دکتر فرهنگ مظفر، رئیس دانشگاه هنر اصفهان
- ۷- آقای دکتر پیام نجفی، معاون پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)
- ۸- آقای قطبی، مسئول امور اجتماعی استانداری استان اصفهان
- ۹- آقای مهندس جهانگرد، رئیس وقت اداره صنایع و معادن استان اصفهان
- ۱۰- آقای مهندس غلامحسین عسگری، رئیس وقت سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان
- ۱۱- آقای دکتر عباس صنیع زاده، سردبیر مجله‌ی «دانش‌نما» ارگان سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان
- ۱۲- آقای مهندس حسن روانفر، قائم مقام اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان
- ۱۳- آقای مهندس محمود درویش، رئیس انجمن صنفی مهندسان معمار استان اصفهان
- ۱۴- آقای مهندس احمد منتظر، عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اصفهان
- ۱۵- سرکار خانم گیتی آذر مهر، کارمند اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان
- ۱۶- آقای مهندس علیرضا خواجویی، کارمند اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان
- ۱۷- سرکار خانم اعرابی، کارمند امور اجتماعی استانداری اصفهان

- ۱۸- آقای مهندس حسام نژاد، کارمند اداره صنایع و معادن استان اصفهان
- ۱۹- آقای حسین اسماعیلی، کارمند اداره مسکن و شهرسازی استان اصفهان
- ۲۰- آقای منصور میرموسوی، کارمند اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان
- ۲۱- سرکار خانم اکرم جمالیان، کارمند اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان
- ۲۲- آقای هاشمیان، مدیر حراست سازمان صدا و سیما استان اصفهان
- ۲۳- آقای زارع، کارمند حراست سازمان صدا و سیما استان اصفهان
- ۲۴- سرکار خانم دکتر مریم قاسمی، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)
- ۲۵- آقای دکتر کامران افشار نادری
- ۲۶- آقای کامران عدل
- ۲۷- آقای مهندس مهرداد بهمنی
- ۲۸- آقای آرش اخوت
- ۲۹- مهندسان مشاور باوند
- ۳۰- آقای عبدالمهدی رجایی
- ۳۱- سرکار خانم باقری و خانم شکری، کارمندان سازمان اسناد و کتابخانه ملی تهران
- ۳۲- آقای شکیب، رییس سازمان اسناد اصفهان
- ۳۳- آقای نادرپور و خانم شهسواری، کارمندان سازمان اسناد اصفهان
- ۳۴- آقای جعفر دشتی، کارمند دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)
- ۳۵- آقای امین ناطقی

در تهیهی محتویات کتاب نیز افراد زیر همکاری داشتند:

- ۱- سرکار خانم مهندس نسیم جهاندار که تمام مدل‌های سه‌بعدی کارخانه‌ها توسط ایشان تهیه شد.
- ۲- سرکار خانم مهندس هاجر مجاهدی که تهیهی پلان‌ها، نماها و مدل‌های سه‌بعدی کارخانه‌ی ریسباف با کمک ایشان صورت پذیرفت.
- ۳- آقای رضانور بختیار که عکاسی از کارخانه‌های موجود بر عهده‌ی ایشان بود.
- ۴- آقای مهندس فرشید نصرآبادی که در تهیهی پاره‌ای از عکس‌ها، به‌خصوص کارخانه‌ی ریسباف، همکاری کردند.
- ۵- سرکار خانم‌ها مهندس لیدا پارسا و هما ترابی که در صفحه‌آرایی این کتاب همکاری کردند.
- ۶- آقای مهندس علیرضا فتاحی، که تهیهی فایل‌های سه‌بعدی رنگی کارخانه‌ها برعهده‌ی ایشان بود.
- و سایر عزیزانی که نام آن‌ها متأسفانه در خاطر نیست.
- این کتاب، بخشی از یک مجموعه‌ی بزرگ با عنوان «میراث معماری صنعتی معاصر ایران» است که مجلدهای دیگر آن نیز، که به بررسی صنایع نوین در استان‌های یزد و آذربایجان شرقی (شهر تبریز) اختصاص دارد، در دست چاپ و انتشار قرار دارد.

لیلا پهلوانزاده

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)

پاییز ۱۳۹۲

طرح موضوع

سال‌های پایانی قرن نوزدهم میلادی، تحولاتی را به‌ارمغان آورد که تأثیرات آن، نه فقط در غرب، بلکه به‌مرور زمان، در بخش‌های وسیعی از این کره‌ی خاکی ریشه دواند. انقلاب صنعتی و پیامدهای آن، زمینه‌ساز شکل‌گیری جوامع مدنی نوینی شد و تغییرات عمده‌ای را در شیوه و روند زندگی انسان این عصر ایجاد کرد. از اساسی‌ترین این تغییرات، می‌توان به فرآیند سازمان‌یابی کالبد شهرها، اشاره نمود. این فرآیند، علاوه بر دگرگونی منظر و حتی سیمای شهرها، فصل جدیدی را در سبک‌ها و شیوه‌های معماری رقم زد.

سرزمین ما نیز، آغوش خود را بر «ایران نوین» گشود و «تمدن فراگیر»، به‌تدریج و به شیوه‌های گوناگون، در کالبد و جان ایران و ایرانی نفوذ کرد. نخستین نشانه‌های «عصر جدید»، در پی انقلاب مشروطیت، در پایتخت به‌منصه‌ی ظهور رسید؛ که از آن جمله است ظهور بناهایی نظیر کارخانه‌ها، بانک، بلدیة، نظمیه و... دیر زمانی نیابید که «تمدن فراگیر»، راه خود را به‌سوی دیگر نقاط ایران، خصوصاً شهرهای بزرگ، گشود. ایجاد و گسترش نشانه‌های عصر جدید و آن تمدن فراگیر در شهرهای دیگر ایران، هرچند گویا محتوم و ناگزیر بود اما زمینه‌هایی نیز برای ایجاد این نشانه‌ها مهیا بود که مثلاً می‌توان به ایجاد و توسعه‌ی کارخانه‌های نوین در شهرهایی اشاره کرد که پیشینه و زمینه‌ی مساعدی برای صنعت‌گری داشتند و حداقل از این نظر بر پایتخت پیشی می‌گرفتند.

صنعت، با وجود پی‌ریزی شالوده‌های ابتدایی آن در دوران قاجاریه، به‌دلیل کارشکنی‌های نیروهای داخلی و خارجی، به‌ثمر نشست و شکل‌گیری نسبتاً پایدار آن، به‌عنوان نهادی نوین، به دوران پهلوی اول موکول شد. کارخانه‌ها، به‌عنوان یک کاربری نوظهور، از جمله همان نشانه‌های عصر جدید بود که منظر (و البته نه‌تنها منظر) برخی شهرهای ایران، ملقب به «شهرهای صنعتی»، را دگرگون کرد و گونه‌ای خاص و نوین از معماری، یعنی «معماری صنعتی» را، به‌شدت تحت تأثیر برخی معماران آلمانی و اتریشی، به‌ارمغان آورد. در استان اصفهان نیز نهادها و فضاهای نوین، به‌عنوان مظاهر تجددگرایی و نشانه‌های عصر جدید، به‌منصه‌ی ظهور رسید. کارخانه‌ها (مظهِر نهاد صنعت و فناوری نوین)، در این دیار، در مقیاسی وسیع احداث شد و بدین ترتیب، شهرهای اصلی این استان، همچون کاشان، شهرضا، یزد و مشخصاً شهر اصفهان، منظر و هم‌سیمایی نوین یافت.

آب فراوان به برکت زاینده‌رود، بازار مناسب، امنیت کافی به‌دلیل استقرار در مرکز کشور، نیروی کار ارزان و ماهر، اقتصادی بودن و کوشایی مردم اصفهان، وجود تجار بزرگ و معتبر، و پیشینه‌ی صنعتی و بازرگانی دیرینه و درخشان، از اصلی‌ترین عوامل تاسیس تعداد زیادی کارخانه - علی‌الخصوص در زمینه‌ی صنعت نساجی - از سال ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ خورشیدی، در شهر اصفهان بود؛ آن‌چنان که این شهر به «منچستر ایران» مشهور شد.

کارخانه‌های مهم اصفهان، در حاشیه‌ی زاینده‌رود برپا شدند: کارخانه‌های پشمباف، نختاب (دخانیات فعلی) و رحیم‌زاده، در حاشیه‌ی شمالی، که زندگی شهری در آن بیشتر جریان داشت؛ و کارخانه‌های نور، وطن، زاینده‌رود، ریسباف، شهرضای جدید، صنایع پشم و بافت در حاشیه‌ی جنوبی زاینده‌رود، که جمعیت شهرنشین کم‌تری داشت و عملاً محدوده‌ی خارجی شهر به‌شمار می‌آمد. این بناهای نوظهور و بی‌سابقه، که با استقرار در کنار سبیل‌های اصفهان (گنبدها و مناره‌های تاریخی)، منظر و چشم‌اندازهای اصفهان را به‌تدریج دگرگون می‌کردند، در باغ‌های صفوی جای گرفتند، و با احترامی وافر به مکان و سبزی‌نگی آن باغ‌ها و بی‌آن‌که بافت باغی حاشیه‌های زاینده‌رود را متلاشی کنند، نمونه‌های زیبایی از پارک صنعتی را ایجاد کردند. گویی باغ‌های صفوی به پارک‌های صنعتی وسیعی مبدل شده بودند.

گرچه این «پارک‌های صنعتی» در بدو تاسیس، در محدوده‌های پیرامونی و بیرونی اصفهان مستقر بود اما با گسترش روزافزون شهر، به صورت جزئی از آن درآمد؛ فضاهایی نوین آفرید و با نوع معماری خاص خود، کم‌کم به‌عنوان بخشی از زندگی شهری و منظر اصفهان نوین، در کنار دیگر عناصر شهری پذیرفته شد.

این خصیصه‌ی نحوه‌ی استقرار در شهر و در سایت‌های باغ‌گونه و حفظ و احیای کلی بافت پیشین، در کارخانه‌های سایر شهرستان‌های استان اصفهان نیز، قابل ملاحظه است؛ از جمله در کارخانه‌های هراتی، اقبال و... در یزد، کارخانه‌ی ریسندگی در کاشان، کارخانه‌ی شهرضای نوین در شهرضا و...

متأسفانه خصایل نیک و آموزه‌های آموختنی این نوع از معماری و شهرسازی ایران معاصر، نه‌تنها چنان که باید در انواع رنگارنگ طرح‌های توسعه‌ی شهری به‌کار گرفته نمی‌شود؛ بلکه چه‌بسا با تخریب این بناها و بافت‌های شهری، آموزه‌های آن‌ها نیز به‌فراموشی سپرده شود. پژوهش حاضر، کوششی است برای مطالعه، شناخت و معرفی این نوع از معماری و شهرسازی معاصر این سرزمین.

مرور متون

در خصوص پژوهش در زمینه‌ی چگونگی شکل‌گیری انقلاب صنعتی در کشورهای دیگر، منابع اطلاعاتی مدونی وجود دارد که می‌توان از آن‌ها بهره گرفت. در ایران اما متاسفانه اطلاعات و اسناد درباره‌ی تحولات صنعتی و تأثیرات انقلاب صنعتی کشورهای پیشرفته بر صنعت ایران بسیار اندک و کم‌مایه است. در این زمینه کتاب یا پژوهشی مدون موجود نیست که بتوان اطلاعات مورد نیاز را در آن یافت؛ آن‌چه نیز در این زمینه در دست است به مواردی همچون ظرفیت تولید کارخانه، تعداد کارگران، مواد اولیه و... خلاصه می‌شود. تنها کتاب منتشر شده در این موضوع، کتاب «آغاز معماری صنعتی ایران»، نوشته‌ی نسرین فقیه است که آن هم فقط تاریخچه‌ای است در خصوص چگونگی پیدایش معماری صنعتی، معرفی معماران متخصص در این زمینه، شرحی مختصر درباره‌ی معماری صنعتی شهر اصفهان، معرفی تعدادی از کارخانه‌های اصفهان، چالوس، شهر ری و... و تصاویر و نقشه‌های تعدادی از کارخانه‌های اصفهان و سایر شهرها به همراه پاره‌ای توضیحات کلی که البته ارزش خود را دارد اما کافی نیست. سایر کتاب‌های متعلق به دهه‌ی ۵۰ خورشیدی هم، نظیر «اصفهان از لحاظ اقتصادی و اجتماعی» و «اقتصاد شهر اصفهان»، فقط حاوی اطلاعات آماری است.

البته در کتاب «تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران»، نوشته‌ی حسین محبوبی اردکانی (۱۳۷۰) نهادهای نوین در ایران در ۳ مجلد به شرح بناهای اداری (بلدیه، بانک، پست، رادیو و تلویزیون، مخابرات و... بناهای آموزشی (دانشگاه‌ها، موسسات آموزش عالی، مدارس دخترانه و...) و بناهای صنعتی در شهرهای مختلف، اعم از کارخانه‌های قند، برق، سیمان، نساجی و... معرفی شده‌اند.

همچنین کتاب «موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران دوره قاجاریه»، نوشته‌ی احمد اشرف (۱۳۵۹) نیز مشتمل بر فصولی است هم چون «چگونگی پیدایش صنایع کارخانه‌ای در ایران»، «معرفی سرمایه‌گذاران خارجی در صنایع»، «معرفی سرمایه‌گذاران داخلی در صنایع»، «چگونگی زوال صنایع»، «معرفی پاره‌ای از صنایع نوین» و... که از آن می‌توان بهره گرفت.

کتاب منتشر نشده «معماری صنعتی ایران بین دو جنگ جهانی، نوشته‌ی کامران افشار نادری نیز مشتمل است بر توضیحی مختصر درباره‌ی چگونگی ورود نهادهای صنعتی به ایران، کاربرد مصالح نوین در برپایی بناهای صنعتی و توضیحی مختصر در خصوص الگوی معماری آن‌ها، معرفی پاره‌ای از کارخانه‌های عهد پهلوی؛ نظیر چرم خسروی تبریز، دخانیات و صنایع پشم اصفهان، قند کهریزک و...

روش پژوهش

همان‌طور که اشاره شد درباره‌ی شکل‌گیری انقلاب صنعتی در کشورهای دیگر، به‌خصوص کشور انگلستان، و همچنین نتایج و سرایت آن به سایر کشورها خوشبختانه منابع اطلاعاتی مدونی وجود دارد؛ در حالی که چنین اطلاعاتی درباره‌ی صنایع ایران، به‌دلیل گوناگون، هم اندک و هم نامدون است که کار تحقیق و مستندنگاری این بناها را با مشکلاتی بسیار مواجه می‌کند و چه در زمینه‌ی تهیه‌ی اطلاعات تصویری و چه در زمینه‌ی تهیه‌ی اطلاعات نوشتاری، مطالعات میدانی گسترده‌ای را می‌طلبد. از این رو و به‌منظور دستیابی به اهداف مورد نظر، علاوه بر دوره بندی نهادهای صنعتی ایران به دو دوره‌ی پهلوی اول، پهلوی دوم و تقسیم کارخانه‌ها به دو دسته‌ی کارخانه‌های موجود و تخریب‌شده، به‌صورت زیر اقدام شده است:

منابع اطلاعاتی و چگونگی جمع‌آوری آن‌ها

- تهیه‌ی تصاویر هوایی قدیمی کارخانه‌ها در خلال ۴ دهه؛ که قدیمی‌ترین آن‌ها به سال ۱۳۳۵ خورشیدی (۱۹۵۶ میلادی) بازمی‌گردد.
- بهره‌گیری از اطلاعات کارکنان قدیمی، برای مشخص کردن فضاها و عملکردهای هر کارخانه با ذکر عنوان کاربری بر روی تصویر هوایی تهیه شده، به‌انضمام مطالعه و تشخیص روند تغییرات کالبدی هر کارخانه بر اساس تصاویر هوایی گردآوری شده در خلال ۴ دهه.
- گردآوری تصاویر قدیمی موجود از بناها از منابع مختلف هم‌چون کتاب‌ها، آرشیو تصاویر عکاسان قدیمی، کارگران و کارکنان پیشین کارخانه‌ها و...
- تهیه‌ی تصاویر جدید از کارخانه‌های موجود، مشتمل بر تصاویر داخلی و خارجی از بنا، تزیینات، سازه و...
- بازسازی کارخانه‌های تخریب شده با توجه به اسناد و شواهد یادشده. لازم به‌ذکر است که بازسازی کارخانه‌های تخریب‌شده معمولاً بر اساس نخستین تصویر هوایی موجود در آرشیو سازمان نقشه‌برداری ایران، یعنی سال ۱۳۳۵، صورت گرفته است؛ به‌خصوص که در آن زمان هنوز تعریض گذرها یا بناهای افزوده، کالبد اصلی کارخانه‌ها را دگرگون نکرده بود.

- تهیه نقشه‌های معماری کارخانه‌های موجود.
- گردآوری اطلاعات پایه از قبیل: وضعیت قبلی مکان کارخانه، سال تاسیس، موسسان، معماران، مشخصات تجهیزات و محصولات و... از اسناد موجود در آرشیو سازمان اسناد ملی ایران و کتاب‌های موجود.
- گردآوری اطلاعات کالبدی بنا مشتمل بر: سازماندهی فضایی بنا، سازه و مصالح بخش‌های مختلف (سالن‌های کارگاهی، انبارها، فضاهای اداری، خدماتی و...)، تزیینات و... و در صورت لزوم تهیه نقشه از جزییات معماری کارخانه. همه‌ی این اطلاعات درباره‌ی بناهای موجود، از طریق مطالعات میدانی و در خصوص بناهای تخریب شده، از طریق شواهد تصویری برجای مانده به دست آمده است.

متدهای آنالیز اطلاعات و ضرورت آن برای تحقیق

همان‌گونه که اشاره شد در تدوین اطلاعات کارخانه‌های عهد پهلوی ایران، بناهای مزبور به دو دسته‌ی بناهای دوران پهلوی اول و پهلوی دوم تقسیم‌بندی و پس از آن نسبت به گردآوری اطلاعات پایه و اطلاعات کالبدی بنا اقدام شده است. این تقسیم‌بندی تاریخی و جمع‌آوری اطلاعات در قالب این سرفصل‌ها، به دلیل دستیابی به سیر تحولات شهری و معماری این کارخانه‌هاست. برای مثال در سرفصل وضعیت پیشین مکان کارخانه‌ها، می‌توان به جاگیری کارخانه‌ها در مهم‌ترین نقاط شهری، به‌عنوان مظاهر تجددگرایی در دوران پهلوی اول، انتقال تدریجی آن‌ها به حاشیه‌ی شهرها در دوران پهلوی دوم و در نهایت انتقال کامل و اجباری به خارج از شهر در اواخر دوران پهلوی دوم و پس از انقلاب دست یافت. و یا در مبحث سازه و مصالح، نتایج زیر را دریافت: چگونگی کاربرد نخستین ریل‌های راه‌آهن به عنوان تیرهای آهنی در برپایی سالن‌های وسیع و طویل و در پی آن رواج تیرهای آهنی در اندازه‌های مختلف در دوران پهلوی اول؛ سپس رواج سازه‌ی بتنی در دوران پهلوی دوم و دوران‌های متاخرتر. یا در مبحث تزیینات می‌توان سیر نزولی استفاده از تزیینات کاشی‌کاری و آجرکاری (به‌عنوان یکی از مولفه‌های هویتی معماری ایرانی)، را، از دوران پهلوی اول تا اواخر عهد پهلوی دوم دریافت.

فصل‌بندی کتاب

کتاب حاضر در چند بخش مختلف ارائه شده است:
در بخش اول، چگونگی پیدایش صنعت در جهان، زادگاه انقلاب صنعتی و نتایج آن و همچنین مکان‌یابی و معماری ساختمان‌های صنعتی در نخستین شهرهای صنعتی آن دوران مورد بررسی قرار گرفته است.
بررسی پیدایش صنعت در ایران، بخش بعدی این کتاب است که پس از توضیحی مختصر در خصوص چگونگی آشنایی پادشاهان قاجار با مظاهر تمدن جدید در کشورهای اروپایی، در دو شاخه‌ی «صنایع ایران در دوران قاجاریه» و «صنایع ایران در دوران پهلوی»، به معرفی همه‌ی کارخانه‌های این دو دوره می‌پردازد. جدول معرفی اسامی همه‌ی کارخانه‌های ایران در دوران قاجاریه و پهلوی و همچنین نمایشگاه‌های متعدد «امتعه» و کالاهای ایرانی که در ایران و یا در کشورهای دیگر برگزار شده نیز در ادامه‌ی این بخش آمده است.
بخش بعدی کتاب، تحت عنوان «صنعت ساختمان»، مقوله‌ی شکل‌گیری نخستین کارخانه‌ها را در کشورهای مختلف بررسی می‌کند و در ادامه به ذکر بناهای صنعتی مهم کشورهای دیگر می‌پردازد.
سپس با این پیشینه، متناسب با عنوان کتاب، بررسی صنایع یکی از شهرهای صنعتی بزرگ ایران آغاز می‌شود. نخست توضیحی مختصر در خصوص صنایع دستی در ایران و مشخصاً شهر اصفهان ارائه می‌شود؛ سپس چگونگی ورود صنایع نوین به شهر اصفهان، مکان‌یابی آن‌ها در شهر و منافع و مضرات آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.
با این مقدمات بالاخره به بخش اصلی کتاب، یعنی معرفی کارخانه‌های مهم استان اصفهان در دوران پهلوی اول و پهلوی دوم می‌رسیم. این کتاب با «سخن آخر» پایان می‌پذیرد.